

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

30 SEPTEMBER
1947

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

20^e JAARGANG
N° 8 en 9

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

Ingevolge papiertoewijzing van het „Bureau Papierver-
deeling Pers”, nr. 1660/2837/V-20, verschijnt deze uitgave
maandelijks en is de omvang van dit nummer 16 blad-
zijden, formaat 16 × 25 cm.

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hun Dames uit tot het
bijwonen van de

Algemeene (Jaar-)vergadering

op **Vrijdag 24 October a.s.**, des avonds te **half acht uur precies**,
in de Kapel van het Centraal Museum, Agnietenstraat 1.

Agenda:

Opening door den Voorzitter.

Notulen der Algemeene Vergadering van 4 Juni 1946.

Verslag van den Secretaris over 1946.

Rekening en Verantwoording van den Penningmeester over
1946 met verslag der Kascommissie.

Benoeming van een Kascommissie voor 1947.

Verkiezing van Bestuursleden wegens periodieke aftreding
van de Heeren: Dr. W. A. F. Bannier, J. E. Brom en Jhr. Dr.
M. R. Radermacher Schorer.

Verkiezing van een nieuw bestuurslid.

Begrooting voor 1947.

Bespreking van plannen, waarbij het Bestuur het bijzonder
op prijs zal stellen, de wenschen der Leden te vernemen.

Aan Leden, die voorstellen wenschen te doen, wordt verzocht,
zoo mogelijk, deze enkele dagen tevoren schriftelijk aan den
Secretaris mede te deelen.

Half negen precies:

Voordracht met lichtbeelden door Prof. Dr. G. van Hoorn, over
„Albiobola, een grensvesting van het Romeinsche imperium”.

Namens het Bestuur:

A. N. L. OTTEN, Voorzitter.

J. W. C. VAN CAMPEN, Secretaris.

Frederik Hendrikstraat 72.

VORSTENDOOP IN DE DOMKERK.

De gebeurtenis, die den 9den October a.s. in de Domkerk zal plaats vinden, is nieuw in de geschiedenis van Utrecht. Voor zoover bekend werd, is tot nu toe geen prinsenkind in den Utrechtschen Dom ten doop gehouden, daar in de kerkelijke gemeenschap opgenomen.

Met de komende plechtigheid is echter eenigszins den doop te vergelijken van de kinderen van den graaf van Solms, die in 1638 en in 1642 plaats vond.

Johan Albrecht van Solms—Braunfels, sedert 1628 kolonel van een Duitsch regiment in Nederlandschen dienst, was in 1630 door de Staten van Utrecht als commandeur of goeverneur over de garnizoenen in de provincie Utrecht benoemd en had als zoodanig, evenals zijn voorganger graaf Ernst Cassimir van Nassau, het Bisschopshof, de voormalige residentie der Utrechtsche bisschoppen, betrokken. Hij was in 1599 geboren en gehuwd met Anna Elisabeth gravin van Daun Falkensteyn Broich.

Nauwe banden verbonden hem met het huis van Oranje-Nassau, doordat hij een kleinzoon van gravin Elisabeth van Nassau, de zuster van prins Willem van Oranje, en een broer van gravin Amalia van Solms, de gemalin van prins Frederik Hendrik, was. In 1641 werd hij als goeverneur van Maastricht aangewezen en een jaar later tot generaal der artillerie bevorderd; hij stierf daar in 1648 en is er vermoedelijk ook begraven¹⁾.

Het gezin was te Utrecht gevestigd gebleven en de gravin-weduwe verkreeg van de Staten zelfs toestemming, om vrij op het Bisschopshof te blijven wonen, waar zij in 1706 op 90-jarigen leeftijd overleed. Haar stoffelijk overschot werd in de Zoudenbalchkapel der Domkerk bijgezet, doch na de slooping van die kapel in 1836 naar de Heilige kruiskapel in het koor overgebracht. De revolutionnairn hebben in 1795 bijkans alle versieringen en wapens der tombe, die haar graf dekte, stuk geslagen²⁾.

Waar het huwelijk van den 37-jarigen graaf en de 20-jarige gravin is voltrokken, blijkt niet uit de te Utrecht beschikbare gegevens; het werd hier den 9den October 1636 afgekondigd. De beide uit hun huwelijk geboren kinderen, een jongen en een meisje, zijn te Utrecht geboren en gedoopt.

Het eerste is blijkens het Utrechtsche doopregister op Dinsdag den 20sten Maart 1638 in den Dom ten doop gehouden en was vermoedelijk vijf dagen tevoren geboren. Het werd als „Henricus, zoon vanden m. heer graeff van Solms, gouverneur der stat Utrecht” ingeschreven.

Het tweede kind zag, zooals uit de mededeeling in een vroedschapsresolutie van drie dagen later valt op te maken, op Zondag den 7den Augustus 1642 het levenslicht. Eerst twee maanden

daarna, op Woensdag den 12den October, werd het, eveneens in den Dom, gedoopt. Het voor dien tijd ongewoon groote tijdsverloop tusschen geboorte en doop was ongetwijfeld een gevolg van de afwezigheid van den vader, die als militair goeverneur te Maastricht resideerde. De inschrijving in het doopboek geschiedde als „Amelie Utrecht, dochter vanden grave van Solms”, doch volgens een vroedschapsresolutie van den 17den October d.a.v. werd het Aemilia Utracia genoemd.

Bij de naamgeving der dochter werd de gewenschte verbondenheid met Utrecht dus onmiddellijk tot uitdrukking gebracht, wat bij die van den zoon eerst vier maanden na zijn doop was geschied door Trajectinus aan zijn naam toe te voegen.

In de vergadering der Staten van Utrecht, den 17den Juli 1638 gehouden, hadden het eerste en tweede lid van dit college, de vertegenwoordigers van den adel en de geestelijkheid (hier ridderschap en kapittelen), het derde lid (de steden) en in 't bijzonder de stad Utrecht „voor geslagen een pillegave aen ende ten behoeve vanden jonghen sone van haere gen: den grave ende gravinne van Solms” te schenken. Reeds den volgenden dag voldeed de Utrechtsche vroedschap aan dezen aandrang en gelastte zij hare gecommiteerden zich „te conformeeren mettet consent van een lijfpensioen van vijffhondert guldens jaers”. Uit erkentelijkheid voor deze schenking vulde de graaf den doopnaam van zijn zoon met Trajectinus aan.

Van het bijwonen door het stadsbestuur der doopheffing of andere met de geboorte verband houdende plechtigheid blijkt nergens. Anders ging het zes jaar later, nadat het meisje ter wereld was gekomen. „Opt geproponeerde dat hare gen: de gravinne van Solms etc. verleden Sondach genadelyck verlost (was) van een ionghe gravinne”, werd den 10den Augustus 1642 door de Vroedschap „geresolveert datmen d'heere grave van Solms etc. bij missive daer over sal congratuleren, ende versoecken dat sijne gen: aengenaem mach wesen dat de regierders deser stadt den christelycken doop ... door haere gecommiteerden als getuygen assisteren etc., dat oock d'heeren burgermeesteren 't selve hare gen: sullen notificeren”. Den 19den Augustus verscheen de rentmeester van den graaf ten stadhuize en overhandigde den burgemeesters een missive, drie dagen tevoren uit Maastricht verzonden, waarin bericht werd, dat het verzoek gaarne ingewilligd zou worden. Intusschen waren de burgemeesters op het daarvoor passende tijdstip, den negenden dag na de bevalling, ter kraamvisite op het Bisschopshof getogen, om de gravin persoonlijk geluk te wenschen. Nog denzelfden dag, den 16den Augustus, konden zij de vergaderde Vroedschap mededeelen, dat „hare gen: naer verscheyden complimenten getoont ende verclaert hadde haer 't selve seer aengenaem te sijn”.

De twee dagen daarna voorgenomen plechtigheid werd in de vroedschapsbijeenkomst van den 10den October aangekondigd en daar werden „d'heeren burgemeesteren geauthoriseerd om d'eere te bewaren van stadswegen int assisteren vanden chistelijken doop ... mitsgaders int doen vande vereeringen voor de minne-moeder inde camer op 't buffet ende inde keucken te distribueren naer ordre ende gewoonte etc.”

Een week later rapporteerde burgemeester Ruysch, dat niet alleen de fungeerende, doch ook de oud-burgemeesters de stad vertegenwoordigd hadden, en dat de graaf „haer ed. daer voor seer bedanckt hadde, met presentatie van diensten ende continuatie van goede correspondentie etc.”

De stad was dus weer „benoemd” en zij kon en mocht derhalve niet nalaten haar dank voor deze hernieuwde verbintenis van haar naam met dien van het huis van Solms te betuigen, de vreugde over haar tweede peetschap eveneens door een pillegift te toonen. „Diensvolgende, alsnu in deliberatie geleyt sijnde wat voor een propijn by de regierders deser stadt als gevaders gegeven soude worden aen gemelte fraulijn, is verstaen ende goetgevonden datmen geven sal een lijffpensioen van drie hondert guldens iaerlicx, waer van een brief in forma gedepescheert ende door deser stadts secretaris overgebracht sal worden.”

Betwijfeld mag worden of deze beslissing over een voor de stad jaarlijks terugkeerende last wel zoo vlot genomen is, als de vroedschapsnotulen willen doen gelooven. Bij geldelijke aangelegenheden, waarin de graaf van Solms gemoeid was, is meermalen druk van bovenaf uitgeoefend, zooals o.m. bij de pillegift van 1638 is gebleken.

Hoe het verloop der voor Utrecht ongewone gebeurtenissen geweest is, bleef onbekend. In het kerkregister, noch in de kerkeradsnotulen is er gewag van gemaakt. Hoe en in welke samenstelling de ongetwijfeld groote rij van aanzienlijke personen over het plaveisel van het Bisschopshof naar den tegenover gelegen kerkingang schreed, hoe de stoet daar ontvangen werd, wie de dienstdoende predikant was en aan welken tekst hij zijn toespraak ontleende, van dat alles is nergens aantekening gehouden. Wel vreemd betreffende een personage als de graaf van Solms, die zich nogal deed gelden.

Henricus Trajectinus volgden den militairen loopbaan van zijn vader. Nadat de laatste in 1646 „afstand van het regiment en de compagnie-colonelle” ten behoeve van zijn zoon had gedaan, werd deze in diens rang, welke met 500 £ per maand werd betaald, op den monsterrol geplaatst. De achtjarige kolonel was uiteraard te jong en onbevoegd om den eed aan het vaandel af te leggen en kwam eerst later in actieven dienst. In 1693 streed

hij als generaal der Nederlandsche infanterie bij Neerwinden, waar hij zwaar gewond werd en nog denzelfden dag in krijgsgesangenschap stierf.

Hij was zijn vader, bij diens overlijden in 1648, ook als proost en archidiaken van het kapittel van St. Jan opgevolgd, en na zijn dood in 1693 behield zijn moeder het vruchtgebruik dezer rijke proosdij. Daardoor kwam haar blijkbaar stil en teruggetrokken leven op het Bisschopshof in botsing met de publieke opinie, nadat gebleken was, dat met haar toestemming comédie werd gespeeld op Loevenhout, een herberg bij de Roode brug, de plaats aan den rand der stadsvrijheid, waar den 16den Augustus 1566 de eerste openbare preek der hervormden was gehouden. Protesten van den kerkeraad, in 1694 begonnen, kregen geen gehoor en in 1701 werden er nog opvoeringen gegeven. Het stedelijk gerecht kon niet ingrijpen, omdat Loevenhout tot het rechtsgebied van St. Jan behoorde en dit bovendien in de heerlijkheid van Achttienhoven gelegen was.

De begrafenis der gravin-weduwe vond den 19den Juni 1706 met veel statie plaats, waarbij haar wapenbord voor f 24.— in den Dom werd opgehangen, en de bijzetting in den grafkelder f 500.— kostte; gedurende drie dagen was haar heengaan telkens drie uur door de domklok „belwyd”, waarmede nog een uitgave van f 81.— gemoeid was.

Aemilia Utrecia heeft de stad vermoedelijk reeds op jeugdigen leeftijd verlaten en is elders met Carolus Freiherr von Lottum getrouwd ³⁾. Haar verblijf te Utrecht heeft geen sporen nagelaten.
E.

1) De gegevens van genealogischen en militairen aard zijn ontleend aan: F. J. G. ten Raa en F. de Bas, Het Staatsche leger, 1568—1795. Dl. IV. Breda, 1918. 80.

2) G. van Klaveren Pz., De Dom van Utrecht. Utrecht, 1926. 80. Blz. 5 en 10. — Een beschrijving van het monument in welstand komt voor in: P. C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Utrecht. Utrecht, 1918. 80. Blz. 216.

3) E. B. F. F. Wittert van Hoogland, Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden. Dl. II. 's-Gravenhage, 1912. 80. Blz. 503.

TWEE UTRECHTSE MEESTERS OP DE TENTOONSTELLING DER „KUNSTSCHATTEN UIT WENEN” IN HET RIJKSMUSEUM.

Nog steeds stromen de bezoekers toe naar deze kostbare verzameling en tikken de „draaihekjes” in de ingang tot het Rijksmuseum onafgebroken voort bij het doorlaten der duizenden en tienduizenden.

Zeldzaam en kostbaar is het, wat hier is bijeen gebracht en meerdere bezoeken zijn nodig voor men dit alles in zich kan opnemen en er ten volle van genieten.

Tot een beschrijving er van acht ik mij niet bevoegd, doch ik wilde slechts de aandacht vestigen op twee Utrechtsche meesters, aldaar vertegenwoordigd: Anthonis Mor van Dashorst en Paulus van Vianen.

Van eerstgenoemde hangen er twee schilderijen: No. 100, portret van Anna van Habsburg 1549—1580, dochter van Keizer Maximiliaan II en vierde gemalin van Philips II van Spanje; zij is gekleed in een nauwsluitend zwart kleed, met zijden omslagen bij de mouwen, welke laatste van gele zijde zijn, met witte geplooides ruches aan het einde; om de hals een stijfgeplooid witte kraag en het hoofd gedekt met een klein zwart-fluwelen hoedje met witte veer. Het gehele portret heeft het stempel van strenge voornaamheid.

Hetzelfde geldt voor No. 101, portret van een Maltheser Ridder. Beide stukken hangen in goed gezelschap: dicht bij die van Velazquez. Anthonius Mor is geboren te Utrecht $\pm$ 1512 en overleden te Antwerpen 1576 (volgens sommigen 1578); hij was een leerling van Jan van Scorel, was werkzaam aan de Hoven te Madrid, Lisabon en Londen, kreeg opdrachten o.a. van Karel V en Filips II, (vandaar zijn bijnaam „Antonio Moro”) en schijnt van 1553 tot 1567 weer te Utrecht te hebben gewerkt.

Jammer genoeg bevindt zich in het Centraal Museum te Utrecht geen enkel werk van hem! Voor zover ik in catoligi heb kunnen vinden bevinden zich in I. het Mauritshuis 2 stukken van hem, II. in het Louvre 3 stukken o.a. één vermoedelijk van Sir Fr. Drake, III. 1 stuk in de Altere Pinakothek te München, IV. 2 stukken te Berlijn o.a. portret door hem van J. v. Scorel en V. 2 stukken in het Rijksmuseum nml. het portret van Thomas Gresham — off. Agent van Koningin Elisabeth — en diens echtgenote. (Geda-teerd 1565).¹⁾

Van Paulus van Vianen is een buitengewoon mooi werkstuk aanwezig: een kan in jaspis en goud, waarvan het drijfwerk is vervaardigd door P. v. Vianen, terwijl de kan is gesneden door Ottavio Miderani. De catalogus noemt hem „goudsmid en medailleur van internationale vermaardheid”, geb. te Utrecht 1555 overl. te Praag 1614. Het Centraal Museum bezit een mooie kan van hem.

20 September 1947.

A. N. L. O.

1) De opgaven sub IV en V was Jkvr. Dr. C. H. de Jonge zoo vriendelijk mij te verstrekken.

In de catalogus van de „National Galery” te London (van $\pm$ 1924) heb ik geen stuk van hem kunnen vinden.

CZAAR PETER TE UTRECHT IN 1697 EN 1717.

In den nazomer van 1697 kwam een jonge man uit Moskou in ons land, die bijzondere belangstelling voor het scheepsbedrijf toonde. Hij maakte deel uit van een Moscovisch gezantschap van 200 personen, dat in Maart van genoemd jaar was uitgezonden, om, zooals een keizerlijke oekase van den 6den December 1696 had aangekondigd, verschillende vorstenhoven te bezoeken en een bondgenootschap tegen de vijanden van het christendom — de Turken — tot stand te brengen. Niettegenstaande de strengste geheimhouding was opgelegd, lekte toch al heel gauw en gemakkelijk uit, dat de jonge man, die achter den naam van Pjotr Mikhailof trachtte schuil te gaan, niemand minder was dan de toen 25-jarige czaar Peter I van Rusland, die later als de Groote zou worden aangeduid.

Per gehuurde aak, een onaanzienlijk vaartuig, uit Emmerik komende, was hij den 18den Augustus met een klein gezelschap te Zaandam beland, om enkele eenvoudige personen te ontmoeten, die hij in zijn geboorteland als arbeiders had leeren kennen. Daar dacht hij wel een half jaar ongehinderd als leerling in het scheepsvak te kunnen werken, maar de Zaandammers bleken te vrijmoedig en vooral de jeugd te opdringerig in hun belangstelling voor den keizerlijken scheepstimmerman te zijn, zoodat hij reeds na een week naar Amsterdam vluchtte, om daar, minder opgemerkt, bijna vijf maanden lang op de werf der Oost-Indische compagnie den gang van zaken te volgen.

De hoofddreden van Peter's reis is zeer zeker de kennismaking met het toen moderne bedrijfsleven geweest, maar ze heeft ongetwijfeld ook politieke oriëntering ten doel gehad, ten einde het nog nauwelijks bestaande contact tusschen Rusland en de landen van West-Europa te verlevendigen. In dat verband moet stellig de bespreking beschouwd worden, welke drie weken na zijn komst in Holland door den czaar met den stadhuoder-koning, prins Willem III, werd gehouden. Ze vond te Utrecht plaats.

Vergezeld van den generaal-admiraal Le Fort, goeverneur van Novogorod, en van Nicolaas Witsen, burgemeester van Amsterdam, was de czaar den 9den September te Utrecht gearriveerd en had hij zijn intrek in „de Toelast” genomen. Komende van Het Loo kwam daar ook de prins van Oranje en kon er den 11den September de ontmoeting zoo goed als onopgemerkt plaats vinden. „Sij maer te samen in eene kamer zijnde”, noteerde een tijdgenoot, „hadden met malkanderen een langhduirige samen spraeck (men segt) die wel 2 à 2½ uijre duijrde, en scheidten met groote vriendelickheydt van malkanderen”.¹⁾ „De Toelast” was het destijds als logement ingerichte huis Blydestein bij de Bezembrug aan de westzijde der Oudegracht, thans nr. 152²⁾.

De dichter-boekverkooper François Halma³⁾, die naast „de Toelast” woonde, heeft stadhouder „Wilhem den III, door godts genade, koning van Groot-Britanje, Vranryk (sic), en Ierland; beschermer des geloofs, enz.” bij deze gelegenheid een hoogdravend „welkomst” toegewijd, en andere tijdgenooten hebben de „vriendschap van den czaar Peter Alexiszoon en den grooten koning Willem te Uytrecht aan den Rijn” in metaal vereeuwigd,⁴⁾ maar over de gehouden bespreking is nooit iets uitgelekt, wel verzonnen.

Twintig jaar na zijn eerste verblijf, kwam de czaar opnieuw naar West-Europa, kennelijk om zelf na te gaan, hoe de staatkundige verhoudingen zich tijdens zijn regeering ontwikkeld hadden, welke begrippen omtrent het door hem met kracht hervormde Rusland bij de staatslieden van andere landen gegroeid waren, en niet het minst om weer de nieuwste uitvindingen en toepassingen te leeren kennen. Te Utrecht aangekomen, huurde hij hier den 19den December 1716 een gewone jaag- of trekschuit, om zodoende onbekend en in alle stilte te Amsterdam aan te komen.

Den 10den Maart 1717 bracht de czaar, nu vergezeld van de czarina, met klein gevolg een bezoek aan Utrecht. Bij gemis van de geschriften, die daaromtrent meer rechtstreeks zouden kunnen inlichten, het door Backmeister in 1744 uitgegeven reisdagboek en de door den Utrechtschen hoogleeraar Reitz in 1744 uitgegeven geschiedenis van Rusland, welke niet in eenige openbare Nederlandsche boekerij voorhanden bleken te zijn, wordt hier van de daarvan door Scheltema gegeven samenvatting gebruik gemaakt.⁵⁾

„Op den volgenden dag (zijnde den 10den van lentemaand) met binnenjagten naar Utrecht vertrokken, bezigtigden de doorluchtige reizigers aldaar alles met opmerking; lang bleef de czaar op den domstoren. Bij het bezien van het vermaarde Zijdebalen en de zijdefabriek van den heer Van Mollem [aan den Zeedijk langs de Vecht] was het, dat zijne zoo verregaande zucht van onderzoek of bemoeying voor hem bijna doodelijk was geworden.

„Hij wilde de kracht van het water in het omdrijven der raden van de fabriek beproeven, en sloeg de handen aan het groote rad, terwijl de molen aan den gang was. Hij werd dadelijk van den grond geheven en in de hoogte gevoerd, ja het was op het punt, dat eene der vervangende raden hem zoude gevat hebben, wanneer hij zeker was vermorseld. De meesterknecht had gelukkig de tegenwoordigheid van geest, om den czaar aan te pakken, en krachts genoeg om hem te kunnen losrukken. Deze schijnbaar ruwe aanval gaf, vermits niemand de oorzaak konde gissen, eene bijzondere aandoening onder den hofstoet, doch toen men het gevaar, waarin de vorst geweest was en de trouwhartige hulp van den man vernam, hield de algemeene ontsteltenis op, en alles veranderde weldra in blijd-

schap. De czaar omarmde zijnen redder hartelijk, dan er is geene melding van eenige giften. De schrik had tevens het genoegen gestoord; de vrolijkheid, die Peter zoo wel als het gezelschap had doen blijken, nam een einde".

In Augustus, op zijn doorreis naar Het Loo, konden de Utrechternaren nogmaals den czaar bewonderen, nu in het gezelschap der czarín. Teruggekeerd in Amsterdam, ving het hooge echtpaar den 2den September de terugreis „na de landen zijner heerschappije" aan, en „alsoe" besluit Nomen zijne aantekeningen, is wederom Hollandt ontlast van dat raare en kostelijke warschap". Door zijn vreemde gedragingen en vooral door zijn ruwe optreden liet de czaar niet overal vrienden achter. Anders dan over Peter werd over Catharina, van huis uit een Lithausche boerendochter, geoordeeld; zij werd „als een kleine vrouw, eenigszins zwaarlijvig, doch tevens mooi, levendig en liefelijk" beschreven.

Lang schijnt in Utrecht het verhaal te hebben gegaan, dat de groote Romanow hier getroffen werd door het simpele opschrift op een huis aan den Springweg en dat hij zich bij den plotseelingen dood van zijn zoon Alexis in 1718, waaraan men hem niet onschuldig hield, met den zin dezer spreuk getroost zou hebben. Zij luidde: Quum recte vivis, ne cures verba malorum, dat is: Wanneer gij leeft oprecht, in 't uiterste gevaar / zoo vreest nooit kwade tong of snoden lasteraar. Professor Reitz heeft dezen tekst in zijn reeds genoemde boek vastgelegd, maar het huis met dit gevelopschrift is niet in stand gebleven⁶⁾.

Een bewijs, dat het verlangde incognito bij Peter's reizen gehandhaafd bleef, levert het feit, dat in de vroedschapsnotulen geen gewag van zijne bezoeken aan Utrecht wordt gemaakt, en dat de thesaurier of kameraar der stad dus ook geen „uitgaven" voor de „ontvangsten" behoefde te verantwoorden. E.

1) J. Czn. Nomen, Aantekeningen betreffende het verblijf van czaar Peter I in Nederland in 1697—1698 en 1716—1717. Handschrift nr. 47 in de bibliotheek van het Historisch genootschap (Universiteitsbibliotheek) te Utrecht. Een Russische vertaling van dit geschrift door prof. dr. B. A. Cordt zag in 1904 te Kiew het licht, een Nederlandsche uitgave, eveneens met inleiding en aantekeningen, werd door G. J. Honig in 1947 te Wormerveer uitgegeven. Vgl. J. Scheltema, Peter de Groote, keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam, in 1697 en 1717. Dl. I. Amsterdam, 1814. 8º. Blz. 152—153.

2) S. Muller Fz., Oude huizen te Utrecht. Utrecht, 1911. 2º. Blz. 16—17 en pl. II.

3) G. A. Evers, François Halma te Utrecht. In: Het Boek VI—1917, blz. 135—142.

4) G. van Loon, Beschrijving der Nederlandsche hitsoripenningen. Dl. IV. 's-Gravenhage, 1731. 2º. Blz. 220.

5) H. L. L. Backmeister, Beyträge zur Geschichte Peters des Grossen. Riga, 1774. 8º. — J. F. Reitz, Eenige uytvoerige historie van Moskovien of oude en nieuwe staat van 't Russische of Moscovise keyzerrijk. Met pln. Utrecht, 1774. d. dln. 4º. — Scheltema t.a.pl. Dl. II, bl. 26—27.

6) W. H. A. G., Huis op den Springweg te Utrecht. In: De Navorscher XIX—1869, blz. 80—81.

DE LIESBOSCH.

Een reisje langs den Rijn (ik bedoel den Vaartschen Rijn) bood in den loop der tijden niet zooveel afwisseling als een tochtje langs de Vecht. Toch was het eerste niet zoo eentonig als de rechte lijn van het vaarwater had kunnen doen veronderstellen. Niet alléén het op- en afvaren van de verschillende veerschepen op Rotterdam, Zierikzee en Middelburg, Dordrecht, Breda, 's-Hertogenbosch, IJsselstein, Montfoort, Oudewater, Gouda, — ook de post- en andere wagens, die over den dijk langs het water naar hun bepaalde bestemming geleid werden, gaven b.v. ongeveer twee eeuwen geleden vrij wat afwisseling. En de 18de eeuwsche reiziger, die met één dezer gelegenheden de stad verliet en wien het vrije vergezicht vooruit zou gaan vervelen, vond langs den oever van den Rijn links of rechts ter zijde van den weg nog wel een of ander, dat het oog boeide of de opmerkzaamheid trok. Daaronder waren b.v. de buitenplaatsen Rotsoort, Westraven, De Liesbosch en Swanenburgh, de huizen De Geer, Oude gein, De Wiers.

Van één dezer buitenplaatsen worden nu de laatste overblijfselen verwijderd: van „De Liesbosch”. Méér dan Rotsoort of Westraven was deze buitenplaats bepaaldelijk aangelegd om alléén als lusthof te dienen. Hoewel de waarschijnlijke stichter midden in het bedrijvige handels- en fabrieksleven stond, werd de stilte om het huis alléén verbroken door de geluiden, die de tuin- of landbouwwerkzaamheden met zich medebrengen.

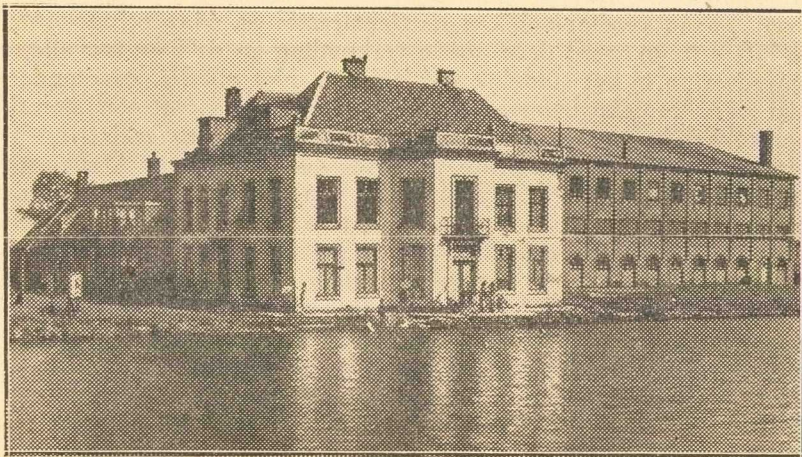

„De Liesbosch” in 1740.

De naam „Liesbos” was reeds in het midden der 17e eeuw bekend. Het is niet zeker of een daar staand „huysgen” of een perceel land met dien naam werd aangeduid. Ook weet ik niet wanneer Gerardus van Oort, in wien ik den stichter vermoed, in het bezit van land en huis gekomen is. Waarschijnlijk is hij bij erfenis van zijn vader Adriaan daarin geraakt. Dat hij de plaats heeft laten aanleggen vermoed ik, omdat zijn vrouw in 1725 „is overleden op haer buytenplaats aen d' Vaertsen Rijn, genaemt d' Liesbosch”. Het is in dit jaar voor het eerst, dat ik het huis met toebehooren als zoodanig vermeld vond.

Eenige jaren later bewoonden vier kleindochters van Gerardus van Oort de buitenplaats. Eén harer, Adriana Catharina, huwde Mr. C. A. van Wachendorff en deze echtelieden schijnen de buitenplaats in eigendom verkregen en aan haar verfraaiing nog al wat ten koste gelegd te hebben. Zij vond (evenals Zijdebaleen een 10-tal jaren vroeger) haar dichter-lofzanger. Maar zooals zij toch in pracht voor Zijdebaleen moest onderdoen, zoo was het „hofdicht”, dat G. Muiser in elkander zette, aan dat van het eerstgenoemde evenredig, althans wat de lengte aangaat.

Helaas hebben de beide echtelieden niet lang genot van hun buitenbezit gehad. Zij overleed in 1754, hij in 1757. Het jaar daarop werd de buitenplaats publiek verkocht aan de weduwe van C. Nagtglas. Zij liet bij het huis een steenbakkerij inrichten en het huis vergrooten. Het geheel diende als huwelijksgeſchenk voor haar zoon Joh. Nagtglas, die met Jac. Versteegh huwde. Vier jaren later werd J. J. Ravesteijn heerscher op de Liesbosch: hij huwde toen de weduwe van Joh. Nagtglas. Op het einde der eeuw bewoonden twee dochters H. C. en W. C. Ravesteyn het huis.

„De Liesbosch” in 1947.

Een dertigtal jaren later was het huis, waarschijnlijk met de steenbakkerij, in eigendom overgegaan aan G. L. Lepeltak. Ongeveer evenzoovele jaren daarna ging het over in bezit van de familie Mijnlieff, die het huis en het bedrijf nog in deze eeuw bezaten.

Eenige jaren lang is het terrein daarna nog als scheepswerf ingericht geweest. Het huis verviel langzamerhand en werd vrijwel onbewoonbaar. Eindelijk, in 1941, werd wat aan meubelen, gereedschappen en materiaal nog over was verkocht. Nu zal ook het huis met den grond gelijk gemaakt worden. K.

UIT DE LAATSTE LEVENSJAREN VAN J. H. KUFFERATH.

Aan de eerste periode van de in 1829 gestichte Utrechtsche afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst is de naam Kufferath nauw verbonden. Johann Hermann Kufferath immers, die 12 Mei 1797 te Mülheim geboren was, zijn opleiding had genoten bij Spohr en Hauptmann en in 1823 muziekdirecteur te Bielefeld was geworden, aanvaardde in 1830 een benoeming als directeur van de stadsconcerten, de nog op te richten stedelijke muziekschool en van de afdeeling Toonkunst in Utrecht. Hij was gehuwd met de zangeres en solo-zangleerares Elisabeth Reintjes.

Ofschoon Kufferaths hoofdtaak bestond in de leiding der stadsconcerten en het geven van muziekonderwijs legde ook het directeurschap van de Toonkunst-afdeeling, die binnen het jaar na haar oprichting reeds 105 leden telde, in belangrijke mate beslag op zijn tijd en werkkraft. Het bestuur was vol lof over zijn activiteit en bekwaamheid en de jaarverslagen uit dien eersten tijd zijn vol lof over „onzen verdienstelijken muziekmeester en zijne echtgenoot”. In latere jaren werd deze goede verhouding en de hem toevallende waardeering in het stedelijk muzikleven door allerlei, grootendeels niet meer te reconstrueeren factoren verstoord en wat eens een zoo aantrekkelijke werkkring scheen, eindigde in tegenwerking en bittere teleurstelling. Kufferath „deelde” — schreef van Dokkum in Jaarboekje 1931, blz. 157, „in het lot van zoovele kunstenaars, die, ouder wordende, een jongere partij tegenover zich vinden, welke hen niet in hun beste jaren heeft gekend en op modernistische gronden hun de waardeering onthoudt, die ze verdienen. In het bestuur van het Stadsconcert was in 1861 een intrige tegen hem afgespeeld, die er op toegelegd was om het Gemeentebestuur te bewegen hem als stadsmuziekdirecteur te ontslaan. De achting, die hij om zijn beschaafde, aangename persoonlijkheid genoot, sprak zich in algemeene verontwaardiging uit en deed het complot mislukken. Deze droevige ervaring bewoog hem niettemin om reeds

het volgende jaar, 1862, zelf zijn ontslag te nemen."

Kufferath keerde naar zijn vaderland terug en vestigde zich te Wiesbaden, niet zonder dat zijn vele Utrechtsche vrienden hem in goede gedachtenis hielden.

Uit familiepapieren deed de heer H. G. Römer te Bunnik de redactie van het Jaarboekje indertijd eenige mededeelingen toekomen over de vriendschappelijke relaties van zijn familie met den grijzen musicus in diens laatste jaren, die hier, van enkele annotaties voorzien aan grooter lezerskring bekend gemaakt mogen worden:

Ik heb mijnen Vader¹⁾ meermalen hooren spreken over de onaangename wijze, waarop men hem feitelijk heeft genoopt, zijn ontslag te nemen.

Mijn Grootvader, Mr. H. G. Römer,²⁾ in zijn jonge jaren secretaris der stad Utrecht en sedert 3 October 1855 vice-deken van het Collegium Musicum — als secretaris der stad signeerde hij zijne eigen benoeming en adresseerde den brief aan zichzelf — was onder degenen, die Kufferath steeds de hand boven het hoofd hielden. Hij heeft K. ook na diens vertrek uit Utrecht niet vergeten.

In Juli 1863 was mijn Grootvader te Wiesbaden, waar hij ook de Kufferaths bezocht. In een brief van den 27sten schreef hij aan mijn Grootvader³⁾: „Ik behoef U niet te zeggen, dat de Kufferaths bij alles wat zij zien gedurig zeggen, dat het zoo aardig zou wezen, dat Gij en Moeder het ook eens bij hen kwaamt zien. Zij wonen zeer netjes ingerigt; al de bekende zaken hangen aan de wanden: boven een van Moeders teekeningen — de krans, die Moeder ook aan Mevr. K. gaf. Vele en vele groeten aan U allen moet ik van hen maken. Zeg aan Alexander, dat ik aan den Heer K. gezegd heb, dat hij zijn best doet om met beide handen te spelen”.

Den volgenden dag schreef mijn Grootvader: „Hedenavond maakten wij weer muziek, zooals ook gisteren — en dan komen de burens luisteren daar het met open venster gaat. K. heeft groot genoegen in onze duetten. Hij speelt zeer goed, dat bravoure stuk, voor mij bestemd, speelde ik van zijn manuscript.”

Kufferath had ook enkele zangstukjes voor mijnen Vader, die toen zes jaren oud was, gecomponeerd. Zij dragen het opschrift: Aan den lieven kleinen zanger Alexander Römer van J. H. Kufferath.

Het volgende jaar maakte mijn Grootvader met zijne Moeder, Mevrouw van Utenhove,⁴⁾ eene reis naar Zwitserland. Op den terugweg wilden zij te Wiesbaden de Kufferaths bezoeken. Het is treffend, wat daarover in een brief van den 31sten Juli aan mijne Grootmoeder te lezen is: „Ik moet u echter mededeelen, wat Gij te Utrecht, wanneer Gij dezen ontvangt, ook reeds zult gehoord hebben, dat het doel onzer reis hier heen op zulk een treurige wijs verbitterd wordt. Gisteren dadelijk na de table d'hôte wandelden wij in de koelte naar de Kufferaths. Wij kwamen aan huis: Mevr. was tehuis, zeide men ons. Dadelijk ging ik naar de kamerdeur en tikte, en ziet, daar stond Mevr. K. diep weemoedig voor ons, zeggende: Ach, Gij komt daar zoo in vreugde en nu moet ik U zoo treurig ontvangen. — Mijn man is dood. Wij stonden letterlijk verslagen. Voorleden Donderdag⁵⁾ is hij overleden. Hedenavond te zes uur heeft de begrafenis plaats. Wij stellen ons voor er ook heen te gaan. Hoe frappant voor Mama, die hem eerst tot de grenzen begeleid heeft en nu juist hier is om ook zijne begrafenis bij te wonen.”

1) Ds. Alexander E. L. W. Römer, geb. Utrecht 1857.

2) geb. Utrecht 1816, overl. 1896 te Jutfaas, huis Stormerdijk.

3) Machtilda E. M. J. van de Kastele, 1819—1892.

4) Louisa M. Momma 1792—1877, gehuwd 1° (1815) met Dr. Alexander Everard Römer, 2° (1824) met Willem H. Ph. baron van Utenhove.

5) 28 Juli 1864.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Utrecht als stapelstad. — Toen na de schier eindeloze Noormanenstormen ten slotte tegen het einde der 10e eeuw rustiger tijden aanbraken en bezit en vervoer van rijkdommen niet meer zo aanhoudend aan plundering blootstonden, herstelde zich, langzaam en aarzelend, het handelsverkeer". Van die herleving van den handel geeft Prof. Niermeyer, steunend op een buitengewone bronnen- en literatuurkennis, een leesbare samenvatting in het vierde hoofdstuk van „*de wording van onze volkshuishouding*", het deeltje van Servire's encyclopaedie, waarin de „hoofdlijnen uit de economische geschiedenis der noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen" strak zijn getrokken. In dit tijdvak, vooral in de 11de tot de 14de eeuw nam Utrecht een voorname plaats op economisch gebied in, en aansluitend aan zijne beschrijving van Utrecht als middeleeuwsche koopstad, teekent prof. N. op even heldere wijze Utrechts wording, wezen en neergang als stapelstad (blz. 43—45).

„Het begrip stapel beheerst sindsdien", dat is sedert het ontstaan van een gezeten koopmanschap in de 12de eeuw, „de organisatie van den handel; het berust in zijn meest volstreckte gedaante op het beginsel: tot hertoe en niet verder mag de handel van degen, die uit den vreemde komt, zich uitstrekken. Het heeft voor den ingezetene het dubbele voordeel, dat hij zich op die stapel gemakkelijk van het nodige kan voorzien en dat hij in de afzet in het achterland van concurrentie door den vreemdeling bevrijd is. Bovendien zorgt het voor een voldoende bevrediging van de behoeften tot verbruik ter plaatse; punt van gewicht in een maatschappij, waar de

overschotten der landhuishoudingen nog zoo gering waren en iedere op-eenhoping van mensen zonder grondbezit de levensmiddelenvoorziening tot een nijpend vraagstuk maakte. „Het avontuurlijke, met roverij hand in hand gaande handelsleven was gedaan; het bedrijf beweegt zich voortaan in vaste banen, het wordt een *nering*, van aard niet ongelijk aan het ambacht van den handwerksman, evenals dit opgevat als een dienstbetoon aan de gemeenschap en, althans in theorie, naar ethische maatstaf, beloond met een matige, bij de stand passende winst. Gelijk alles in het maatschappelijk bestel der volle middeleeuwen wordt ook de handel voortaan, tot zekere hoogte, door de traditie beheerst. Waarmee niet ontkend wil worden, dat expansieve ondernemingsgeest telkens weer dit kader doorbroken heeft om nieuwe winstmogelijkheden te vinden.

„Al heeft het geen stapelrecht in juridische zin gehad, toch vertoont Utrecht duidelijk de trekken van de de stapelstad. Het is ook de eerste Noordnederlandse stad, waar de burgerij zich als politieke macht deed gelden. In 1122 verbindt zij zich met de bisschoppelijke ministerialen (met militaire of civiele functies belaste onder horigen van de Utrechtse kerk) in een *coniuratio*, een eedgenootschap, dwingt den bisschop haar stedelijke vrijheden te erkennen en verkrijgt van keizer Hendrik V een bekrachtiging van dit resultaat. De groep, die deze vrijheden verwierf, was nog niet zo eng omlijnd als later regel zou worden; ook omwonenden te Muiden en elders genieten ze — Muiden had zijn aandeel aan het verkeer op Vecht en Zuiderzee — en gezamenlijk met deze

omwonenden bouwt men een stads-
muur, die aan de burgerlijke beweging
kracht zal bijzetten.

„In het laatst van de 13e en het
begin van de 14e eeuw verloor
Utrecht zijn positie van interregio-
naal marktcentrum. Drie oorzaken zijn
hiervoor aan te wijzen. In de eerste
plaats nam, tegelijk met de omme-
landsvaart tussen Noord- en Oostzee,
ook de vaart der Noordduitsers „bu-
tendunen”, d.w.z. geheel over zee,

naar het Zwin c.q. naar de Maas-
mond toe; dit hing nauw samen met
het uitgroeien van Brugge tot wereld-
markt bij uitnemendheid en de bijzon-
dere plaats, die dit emporium in het
handelsstelsel der Hanzeaten ging in-
nemen. Voorts verplaatsten de Ham-
burgers hun importhaven in de Noor-
delijke Nederlanden van Utrecht naar
Amsterdam in verband met de stijgen-
de betekenis van Holland als ver-
bruiksgebied van bier, hun voornaam-
ste product. En ten slotte nam Dor-
drecht allengs de rol over, die Utrecht
tot nu toe in het verkeer met het

Rijnland gespeeld had, met name die
van zoutmarkt, vermoedelijk hangt dit
samen met het tenietgaan van de
Westfrieze en daartegenover de
krachtige ontwikkeling van de
Zeeuwse zoutwinning; Dordrecht lag
voor laatstgenoemd productiegebied
gunstiger en verzekerde zich door het
stapelrecht ten overvloede van dit voor
de Rijnhandel essentiële artikel”.

Wie het uitgangspunt van ons
volksbestaan, den grondslag van ons
volksleven wil leeren kennen, de wor-
ding en ontwikkeling van de maat-
schappelijke structuur der lage landen
aan de zee verstaan, zal professor
Niermeyer's geschrift niet ongelezen
mogen laten. En het begrip van de
plaats, die Utrecht daarbij heeft inge-
nomen, zal door kennismaking van het
geheel verhelderd worden. De
bovenstaande aanhalingen en die in
het vorig nummer, terwille van de
duidelijkheid wel wat onbescheiden
van omvang, geven daarvan het
bewijs. E.

UTRECHT IN ROMANVORM.

M. J. BRUSSE, De boef Matheus Otto.
Haarlem, 1946. 80.

Dit boek heet een avonturen-roman,
zooals op blz. 5 beweerd wordt, doch
is meer een pseudo-auto-biografie,
waarin veel romantische historie ver-
werkt is. De held der levensbeschrij-
ving, wiens „nom de guerre” Matheus
Otto is, gaat er erg trotsch op een
internationaal misdadiger te zijn, die
in de politie-registers onder H 2078 is
ingeschreven. Zijn misdaden behooren
tot de oplichterij in den ruimsten zin,
tot de manier om op kosten van ande-
ren te leven, zijn medemenschen te
„neppen” of „een pootje te trekken”.

Hij vertelde zijn levensloop aan
Brusse, die er litterairen vorm aan gaf,
en in der treuren Otje's getuigenis her-
haalt, dat alle bijzonderheden naar

waarheid en zonder opsmuk zijn weer-
gegeven.

Ook Utrecht heet meermalen het
operatie-terrein van den boef te zijn
geweest, de eerste keer in het begin
der mobilisatie van 1914, toen hij als
deserteur in België verbleef, doch on-
der de algemeene amnestie viel. Uitei-
ndelijk kwam hij in de Kromhout-
kazerne terecht, doch bleek daar voor
geen enkel handwerk geschikt te zijn.
Elders had hij zich, evenals bij
pastoors en predikanten, bij de vrijmet-
selaren weten in te dringen, en van de
verkregen relaties maakte hij nu ge-
bruik, om in de Jufferstraat onder
valsche voorwendsels geld los te krij-
gen, terwijl hij ook nog enkele aan-

slagen, eveneens met succes, op den achtbaren meester persoonlijk pleegde. „Tjonge ja,” verzucht de boef, „daar heb je brave, hulpvaardige menschen onder, onder de broeders vrijmetse-laars, — 't is zonde, dat ik 't zeg, want wat heb ik ze genept!”

De vrijmetselaren worden in dit boek vrij druk besproken, hun overdreven voorgestelde hulpvaardigheid belachelijk gemaakt, maar 't getuigt van een kwaad geweten als op blz. 150 verklaard wordt te beseffen „hoe boos nu bijvoorbeeld de vrijmetselaars op hem (den boef) en... op mij (Brusse) zijn” zullen over deze mededeelingen.

Nadat hij een half jaar in militaire detentie had doorgebracht en uit den dienst was verwijderd, keerde hij „gesjochten” in Utrecht terug, waar hij in een kamertje van een „sjofel” logement antieke en kunstvoorwerpen ging repareren. Ook deze poging om aan de kost te komen mislukte door gebrek aan vakkennis en door bedrog. Dan echter begint een gulden tijd: Otto vestigt zich als wonderdokter op nr. 28 in de Willemstraat en spoedig neemt de zaak zoo op, dat hij deze armoedige woning kan verlaten, en in de Kapelstraat een huis huren voor honderd gulden in de maand, weldra van onder tot boven kostbaar gemeubeld..., twee motorrijwielen in de garage... Dan liep het huis gestadig vol. menigmaal zaten er te wachten op de trappen, in de slaapkamer, stond er nog een rij voor de buitendeur op straat.” Na het lezen van deze bijzonderheden zal wel geen Utrechtenaar meer aan den waarheidszin van Brusse's zegsman gelooven, want in de eenvoudige Kapelstraat stond of staat geen huis van de genoemde huurwaarde. Daar hebben nimmer rijen van naar genezing zoekende menschen voor de deur van het huis van een kwakzalver staan dringen, geen buurtbewoner heeft ze ooit gezien.

„Bij de duizenden, die ik zoo verdiende, waren boeten de eenige straf, die mij kon worden opgelegd. De rechercheurs kwamen graag bij mij, om die te incasseeren. Want ik ontving hen op mijn beurt gastvrij met een borrel en een goede sigaar. Dan maakte ik met een elegant gebaar de brandkast open en schreef hun een chèque.” Een wijze van boete inning, die niet bij de Nederlandsche justitie gebruikelijk is, en in dezen vorm van voorstelling wel wat van een insinuatie weg heeft.

De verdere levensloop en de val van Matheus Otto spelen zich buiten Utrecht af, al komt hij tusschen 1929 en 1932 nog wel „als confrater journalist” van Brusse van Rotterdam uit in de bisschopsstad. Dan is hij medewerker aan een hier verzorgd „sectarisch weekblad, dat in die dagen vaak de aandacht trok door allerlei opzienbarende onthullingen, vooral uit de sociaal-democratische en de communistische partijen.” Als 't voordeel is, werkt hij echter ook gelijktijdig voor de tegenpartij. En dit alles wordt in edele verontwaardiging gedaan uit „wrok tegen de wereld, die 't begaafde kind Otje immers schuldeloos en weerloos in zooveel ellende „naar den bliksem heeft laten gaan”, waarvoor hij iederen burger op zijn beurt verantwoordelijk stelt. En wat zij nu en dan eens doen aan den „boef” geworden Otje, aanvaardt hij als maar een schrale afdoening op hun eeuwige „schuld” aan 't noodlot van al die verongelukte schoolskinderen. Hij beschouwt 't verbeterd als zijn recht, als maar een belachelijk geringe vergoeding voor wat de welgestelde samenleving hem heeft onthouden, tekort gedaan, misdaan... hoewel hij er dan ook zelf nooit voor gewerkt heeft, nooit nuttig geweest is voor anderen, nooit anders dan kwaad heeft gedaan — door 't noodlot, immers, van zijn geboorte in de onderwereld.” E.